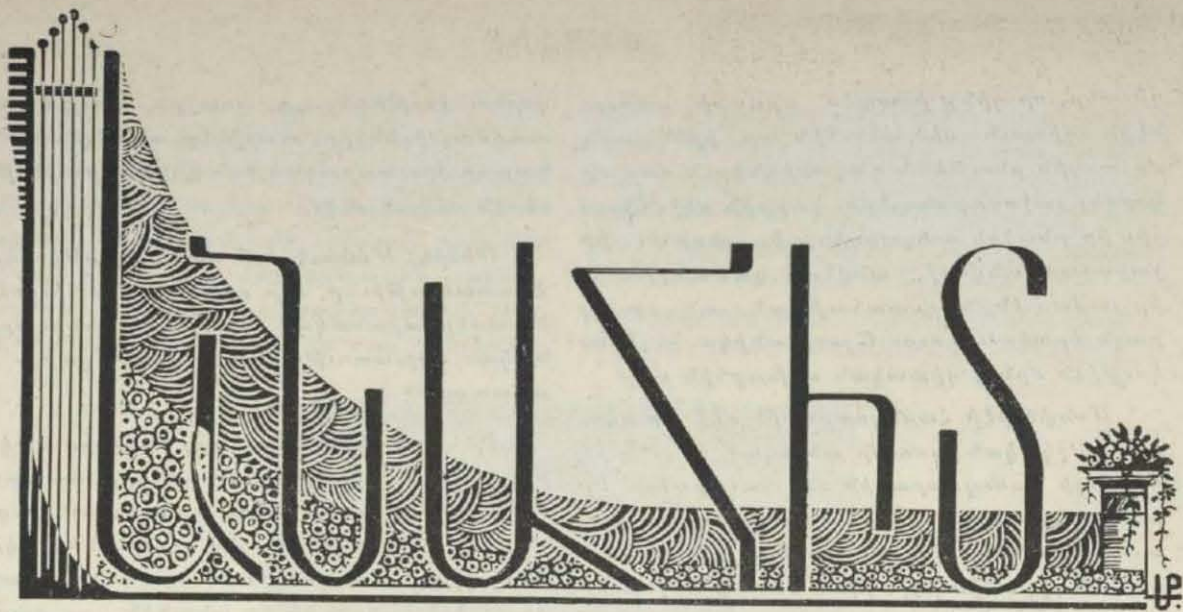

ՀԱՆԴԷՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ա. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 6

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՄԱՐՏ - ԱՊՐԻԼ 1930

ԵՐՈՒԱՆԴ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

Մեր ցեղը բաւական հարուստ եղած է անցեալին մէջ եւ այժմ ալ է՝ արուեստագէտներով, սրտնք իրենց հայրենիքին մէջ ազգային գեղեցկագիտութիւն մը մարմնացնող գործերով կամ օտար երկրի մէջ քարձր տաղանդ մը շողացնող արտագրութիւններով զնահատուած են իբր մարգկային քաղաքակրթութեան որոշ արժէք մը աւելցնող ուժեր։ Նոյնը դժուար է ըսել հայ գիտուններու համար։ Անցեալին մէջ մենք քանի մը անուն միայն ունինք Հայ գիտուններու (Անանիա Շիրակացի, Մխիթար Հերացի, են.), եւ անոնք ալ հմուտ հաւաքողներ, օտար մշակոյթներէ սորվածնին ընդլայնողներ, կիրարկողներ, ժողովրդականացնողներ եղած են լոկ։ Հայ գիտական ստեղծագործ մտքի մը գոյութիւնը՝ անցեալին մէջ՝ ծանօթ չէ մեզի։ Նոր ժամանակներու մէջ է, մասնաւորապէս ժամ, դարէն սկըռեալ, որ հրեան եկան Հայեր, — ինչպէս քի-

միազէտ Զամչեան մը Իտալիոյ մէջ — սրտնք արդի դիտութեան նուաճումներուն մէջ՝ անձնագրոշմ ու նշանակալից բաժին մը կարողացան ունենալ։ Ատոնցմէ մին է Երուանդ Մանուէլեան։

••

Ահա՛ կեանք մը, որ ամենէն գեղեցիկներէն, ամենէն ներգաշնակներէն, ամենէն երջանիկներէն մին է որ դիտեմ, կեանք մը միմիայն զաղափարական գործի մը կապուած, ամբողջապէս Զուտ Գիտութեան նուիրուած։

Պոյսով կեդրոնական վարժարանին նըստարաններուն վրայէն, Մանուէլեան արդէն գրաւուած էր Գիտութեան բուռն, տարամերժ, անշահախնդիր, տարփագին սիրով։ Իր երազն էր կատարել աշխատանքներ, ընել

գիւտեր, որ գինք իրապէս արժանի դարձրնէին «գիտուն» մեծ անունին, որ իրեն տեղ մը տալին բնութեան դադանիքներէն մաս մը կորցել յաջողող մտքերու շարքին մէջ: Շնորհիւ իր բնածին տաղանդին, եւ շնորհիւ իր չարաչար, անվերջ, անվհաս դատանքին եւ իր յամառ ինքնամատահութեան, ան իր երազն իրականացուց: Այսօր անիկա հեղինակութիւն մըն է գիտական աշխարհին մէջ:

Մոնփէլիէի Համալսարանին մէջ իր սկըսած բժշկական ուսումը ան եկած էր 1895ին Փարիզի Համալսարանին մէջ աւարտելու իր իտէալը, սակայն, բժիշկ մը դառնալ չէր. ծանօթութիւնները զոր կ'իւրացնէր այդ ուսանողական շրջանին մէջ, իրեն համար միջոցներ պիտի ըլլային իր բուն փափաքին հասնելու. կ'ուզէր կարենալ քօղարկել անհուն ճշմարտութիւնէն խլել մասնիկներ որ դեռ անծանօթ մնացած են, մարդկային մարմնոյն բազմաբարդ բազային խորհուրդէն երեւան հանել կէտեր որ դեռ չեն նկատուած կամ բացատրուած: Իր ուսումը աւարտելէ յետոյ, բոլոր մ'իսկ զաղափարը չունեցաւ իբր բժիշկ հաստատուելու, մինչեւ անգամ թէզն անցրնելու համար ժամանակ չուզեց կորսնցնել, եւ փութաց մեծանուն գիտնական փրօֆէսէօր Մաթիաս Տիւվալի աշխատանոցը մտնել՝ Բժշկական Ֆաբիլիթէին մէջ, հոն՝ վարպետին հովանաւորութեան տակ հիւսուածաբանական հետախուզութեան շարքի մը նուիրուելու համար:

Այդ մարդին մէջ, քիչ ատենէն իր որոնումներն ու փորձարկութիւնները պսակուեցան այնպիսի ուշագրաւ արդիւնքներով, որ Մաթիաս Տիւվալ, բժշկական Համալսարանի իր հոշակաւոր դասընթացքին մէջ՝ օր մը ամբողջ դաս մը յատկացուց իր Հայ աշակերտին գիւտերուն, որոնք հզօրապէս կը հաստատէին իր իսկ մէջտեղ դրած ամիսօրի վարկածը եւ կը յանգէին ներվի-ներվորովի (լիդերու շիդեր) նոր վարկածին զոր Մանուէլեան ինքն իսկ երեւան կը բերէր: Մանուէլեանի այդ շրջանի աշխատանքները յիշատակուած են Մաթիաս Տիւվալի «Տարերք Հիւսուածաբանութեան» մեծ դասագրքին մէջ, ինչպէս եւ միջազգային գիտութեան բազմաթիւ հրատարակութեանց մէջ: Ինչ որ Մաթիաս Տիւվալ գրած է բանաձեւելու եւ գնահատելու համար Մանուէլեանի գիտական

գործունէութեան այդ առաջին փուլին արտադրութիւնները, տարիներ առաջ թարգմանաբար հրատարակած եմ Անանիտի հին թիւերէն մէկուն մէջ:

1902ին, Մանուէլեան մտաւ Փաթլէօրեան Հաստատութիւնը, ուր անկից ի վեր հիւսուածա-մանրէաբանական եւ զուտ մանրէաբանական աշխատութեանց ստուար շարք մը արտադրած է:

Իր գործունէութեան այդ երկրորդ ու կարեւորագոյն շրջանին վրայ Հայերը — բաց ի սակաւաթիւ իրադեկներէ — տարտամ դադափար մը միայն ունին: Հայ բժիշկներ, կամ բժշկական ուսմանց հետեւող Հայ երիտասարդներ, ծանօթ են իր անունին, որ դասական դարձած կարգ մը աշխատութեանց կապուած է. գիտեն նաեւ որ մասնաւորապէս յարգուած է ան իր սքանչելի թեքնիքին, կըտրածքներ պատրաստելու եւ զանոնք ծայրագոյն յատկութեամբ գունաւորելու իր անձնական մեթոտներուն համար. բայց իր գործին ամբողջութեան վրայ շատ քիչեր լիակատար ծանօթութիւն ունին: Մեր հասարակութեան լայն խաւերը անոր անուան լեզ-լեզուիլը լսեցին՝ երբ նոյն իսկ ոչ-մասնագիտական մեծ օրաթերթեր անոր վրայ խօսեցան՝ կատաղութեան միջբրոպը առաջին անգամ երեւան հանող իր նշանաւոր աշխատութեան Գիտութեանց Ակադեմիային ներկայացուելուն առթիւ: Բայց ի՞նչ է բուն արժէքը Մանուէլեանի գիտական գործին, ի՞նչ նշանակութիւն ունի նոյն ինքն կատաղութեան միջբրոպին գիւտը՝ ինքն իր մէջ եւ այդ մարդին մէջ իր կարելի կիրարկումներով եւ ընդհանրացումներով, անիկա ուրիշ գեոի՞նչ աշխատութիւններ ունի կատարած որոնք — ինչպէս ժողովական սիֆիլիսի վերայ իր հետախուզութիւնները — նոյնքան կարեւոր կը նկատուին մասնագէտներու կողմէ որքան կատաղութեան միջբրոպին գիւտը, այս բոլորը գեո ո եւ է համացուցական՝ նոյն իսկ հակիրճ՝ ուսումնասիրութեամբ մը պարզուած է՝ մեր հասարակութեան (տարօրինակ է նոյն իսկ որ գիտութեանց հետեւող մեր ուսանողներէն եւ ոչ մէկը, այսքան տարիներէ ի վեր, լսած ըլլալով հանգերձ այս Հայ գիտունին անունը, հետաքրքրութիւնն ունեցած ըլլալ անոր գործին մօտէն. ծանօթանալու եւ

անոր վրայ Հայ հասարակութեան համար աշխատութիւն մը յօրինելու):

Ու եւ է ձեռնհասութիւն չունենալով այդ աշխատութիւնը եւ ինքս կատարելու եւ փափաքելով որ Անահիտը իր երկրորդ շրջանին մէջ այս մեծարժէք Հայ գիտունին գործունէութեան երկրորդ եւ ընդարձակագոյն փուլին վրայ որոշ գաղափար մը տայ իր ընթեր-

կական Ակադեմիայի անդամ փրոֆէսէօր Նեթթերին, որ տղոց հիւանդութեանց մեծ մասնագէտ մըն է եւ ի միջի շատ մը մանրէարանական կարեւոր աշխատութեանց «մանկական անդամաւորութեան» բուժիչ սէրուք գտած է, Բժշկական Համալսարանի մէջ կնիստաբանութեան (gynécologie) եւ մանկաբարձութեան (accouchement) մեծահռչակ

ԵՐՈՒԱՆԻ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

ցոյցներուն, դիմեցի երեք ֆրանսացի մեծանուն գիտական անձնաւորութեանց որոնք զի տէի թէ շատ մօտէն կը ճանչնան եւ խորապէս կը յարգեն Մանուէլեանի գործը. Տօքթ. Փիէր Սեկէնին, որ ինքն ալ Փասթէօրեան Հաստատութեան կապում է տարիներէ ի վեր եւ արտադրած է կարեւոր աշխատութիւններ «Կանկրէն Կազէօզի» ծագման, «պատերազմի խոցերուն», բերնի հիւանդութեանց վրայ, որ ամբողջ աշխարհի մէջ ընդունուած «հակականկրէնական սէրուք» հնարած է, որ գտած է բերնի հիւանդութեանց մակարոյձներ եւ անոնց դարմանումը, եւն., եւն., Բժշ-

ուսուցչապետ Տօքթ. Օկիւսթ Պրենտօին, եւ խնդրեցի որ հաճին իրենց դատումը բանաձեւել իրենց Հայ պաշտօնակցին աշխատութեանց վրայ:

Երեք գիտունները սիրայօժար պատասխանեցին իմ կոչիս, եւ տուին ինծի իրենց կարծիքն արտայայտող գրութիւններ, որոնց մէջ իւրաքանչիւրը կը գնահատէ Մանուէլեանի գործը՝ իր մասնագիտական տեսակէտէն նկատելով զայն: Անահիտի ներկայ թիւին մէջ թարգմանաբար կը հրատարակեմ այդ երեք գրութիւնները:

Ատոնց կը կցեմ ցուցակ մը Մանուէլեա-

նի գլխավոր աշխատութեանց տիտղոսներուն, — ցուցակ զոր իր գիտական որոնմանց մէջ ընկղմած բարեկամէս խելի կարեկալու համար հերոսական յամառութեան ու համբերատար պնդումի երկար ճիգեր թափելու ստիպուեցայ, — ինչպէս եւ թարգմանութիւնը Գիտութեանց Ակադեմիային ներկայացուած իր կարեւորագոյն աշխատութիւններէն երկուքին հաղորդագրութեանց, որ տպուած են այդ կաճառին Ատենագրութեանց հատորներուն մէջ (Comptes-rendus de l'Académie des Sciences) ու վերջաբանին այն ճառին զոր Մանուէլեան արտասանած է կատաղութեան միջազգային Համագումարին մէջ որ տեղի ունեցաւ 1827ին Փարիզի Փասթէօրեան Հաստատութեան մէջ եւ ուր մեր հայրենակիցը Ֆայֆէրի պէս հսկայ գիտուններու հիացական արտայայտութեանց առարկայ դարձաւ:

Այս բոլոր աշխատանքը կատարելէ յետոյ, կրցայ նաեւ համոզել Մանուէլեանը — ինչ որ դիւրին գործ մը չէ — որ Անալիտիկ հրատարակելու համար տար ինծի մէկ քանին այն գծագրութիւններէն որ իր գիտութէն ոմանց ապացուցումը կը կազմեն. այդ գծագրութիւնները անտիպ են եւ առաջին անգամ Անալիտիկ մէջ է որ լոյս կը տեսնեն:

Գիտութեանց իրազեկ ընթերցողներուն համար, կը կարծեմ թէ այս բոլորը մասնաւոր շահեկանութիւն մը պիտի ներկայացնէ. իսկ անիրազեկները ազգասիրական խոր հաճոյք մը պիտի գգան անշուշտ՝ որոշ զաղափար մը կազմելով կարեւորութեանը վրայ այն տեղին զոր գիտական աշխարհին մէջ կը գրաւէ մեր վաստակաւոր հայրենակիցը:

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

Տաւր տարիէն աւելի է որ բաղդն ունիմ Փասթէօրեան Հաստատութեան մէջ աշխատիլ Մանուէլեան բարեկամիս հետ նոյն սենեակին մէջ: Ամենօրեայ յարաբերութիւն մը, այդ միջավայրին միանգամայն խաղաղ ու գրգռիչ միջոցաւորին մէջ, փոխադարձ վստահութիւն մը՝ սրտագին մտերմութենէ մը ծնած, առ ի չգոյէ ուրիշ ախտոսներու՝ ինծի ապահով ձեռնհասութիւն մը կուտան հայ գիտունի գեղեցիկ գէմք մը Անալիտիկ ընթերցողներուն ներկայացնելու:

Երբ առաջին անգամ մտայ այն սենեակին ուր Մանուէլեան արդէն տաննահիւնդ տարիէ ի վեր իր նշանաւոր աշխատութիւնները կը հետապնդէր, իր բազմաթիւ հետախուզութեանց վրայ իսկապէս քիչ բան գիտէի: Շատ խորհրդապահ նկարագիր մը ունենալով ու բացառիկ գիտական համեստութիւն մը, մեր բարեկամը անոնց

միայն կը բացուի որոնց վրայ լիակատար վստահութիւն ունի... Լեզէոն չեն անոնք: Գիտէի սակայն Մաթիաս Տիւվալի Հիւսուածաբանութեան գեղեցիկ գրքէն թէ Մանուէլեան վերջնական նպատակ մը բերած էր ջգային գրութեան նուրբ կազմածքին մէկէ աւելի վիճելի կէտերուն ուսումնասիրութեան: Մանօթ էի այն աշխատութեանց զոր անկից ի վեր Փասթէօրեան Հաստատութեան մէջ կատարած էր մայր-երակին (aorte) խոցերուն (lésion), քերանոսի եւ կատաղութեան, մարդկային այդ սոսկալի հիւսնագութեանց մէջ ջղային բջիջներու ախտաբանական մասնայատուկ երեւոյթներուն վրայ, մարդկային եւ անասնական սփիոքոզներուն վրայ: Լսած էի նաեւ թէ Մանուէլեան անզուգական թեքնիկապէտ մըն էր: Մեծ մասամբ իր ճիգերուն է որ մանրէաբանները կը պարտին սիֆիլիսի սիրիօքթէթը հիւսուածներուն մէջ երեւան հանած ըլլալին: Այդ նիւթին մէջ մասնագէտ եղողներէն ոչ մէկը կ'անգիտանայ թէ օրկաններուն մէջ սփի-